

TÜRKÇEDE ÜÇÜNCÜ KİŞİDE KİŞİ VE SAYI ÖZELLİKLERİNİN ONARIM TABANLI İNCELENMESİ*

*Mehmet AYGÜNEŞ***

ÖZET

Sözdizim kuramında [kişi] ve [sayı] özelliklerinin demet özellikler biçiminde bulunduğunu belirten görüşe karşın (Chomsky, 1995, 2000, 2004), bu özelliklerin ayrı özellikler olduğunu öne süren görüşler de bulunmaktadır (Sigurðsson, 2004; Baker, 2008; Nevins, 2011, vd.). [kişi] ve [sayı] özellikleri arasındaki bu ayrımın yanı sıra, [kişi] özelliği içerisinde de bir hiyerarşik yapılanmanın bulunduğu, dillerarası görünüme bakıldığında, 1/2>3 biçiminde bir [kişi] hiyerarşisinin bulunduğu belirtilmektedir (Benveniste, 1966; Silverstein, 1985; Carminati, 2005; Bianchi, 2006). Bu çalışmada, Türkçede, üçüncü kişideki [kişi] ve [sayı] özelliklerinin ayrı özellikler olup olmadığının onarım stratejisi üzerinden belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, çalışmanın bulguları, Aygüneş (2012, 2013)'te yer alan verilerle bir araya getirilerek, ikinci bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, birinci kişi ile üçüncü kişi arasında kişi ve sayı kategorisinde onarım sürecine yansıyan farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 70 katılımcı yer almıştır. Katılımcılara BelÖ (Belirleyici Öbeği) ile Z° başı (Zaman Başı) arasında kişi, sayı ve hem kişi hem sayı kategorilerinde birden uyumsuzluğun bulunduğu üç tümce biçimi sunulmuş ve katılımcılardan bu tümceleri onarmaları istenmiştir. Çalışma sonucunda, katılımcıların uyumsuzluk içeren tümceleri daha büyük oranda BelÖ'ye göre onardıkları ve onarım sürecine sözcük dizilişinin bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Dahası, üçüncü kişide kişi ve sayı kategorilerindeki uyumsuzlukların onarımında farklılığın olduğu görülmüştür. Bu bulgu [kişi] ve [sayı] özelliklerinin ayrı özellikler olduğunu öne süren görüşlerle de uyumludur. Ayrıca bu çalışmanın verileri, Aygüneş (2012, 2013)'te yer alan verilerle bir araya getirildiğinde, birinci kişi ile üçüncü kişi arasında onarım sürecine yansıyan bir farklılığın olduğu, bu farklılığın ise, sayı kategorisinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Birinci kişide sayı kategorisi BelÖ ve Z° başıyla benzer oranda etkileşime girerken, üçüncü kişide sayı kategorisinin daha büyük oranda BelÖ ile etkileşime girdiği görülmektedir. Bu durum, üçüncü kişinin özellikle sayı kategorisi açısından birinci kişiden farklılaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: kişi ve sayı özellikleri, üçüncü kişi, uyum, onarım

* Bu çalışma, TÜBİTAK Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir. Proje No: 111K230

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. MEB, El-mek: mehmet.aygunes@gmail.com

A REPAIR-BASED INVESTIGATION OF PERSON AND NUMBER FEATURES OF THIRD PERSON IN TURKISH

ABSTRACT

In syntactic theory, one line of reasoning holds that [person] and [number] features are in the form of bundle features (Chomsky, 1995, 2000, 2004), while there are also views supporting the split features argument (Sigurdsson, 2004; Baker, 2008; Nevins, 2011, et al.). In addition to this distinction between [person] and [number] features, it is argued that there is also a hierarchical structure within the [person] feature and considering the cross-linguistic perspective, there is a 1/2>3 [person] hierarchy (Benveniste, 1966; Silverstein, 1985; Carminati, 2005; Bianchi, 2006). The present study aims to understand whether [person] and [number] features of third person in Turkish are split features or not through the repair strategy. Furthermore, the data collected in this study have been combined with that of Aygüneş (2012, 2013) and a second analysis was performed. The aim of this analysis was to identify the differences reflected to the repair process in person and number categories of the first and third person. Seventy participants took part in the study. The participants were presented with three sentence types including person, number, and both person and number mismatches between DP (Determiner Phrase) and T^o head (Tense Head) and were asked to correct these sentences. The results revealed that participants repaired sentences containing mismatch on the basis of the DP at a higher rate and word order did not influence the repair process. Moreover, a difference was observed in the repair of mismatches in the person and number categories in the third person. This finding is line with the argument that [person] and [number] are split features. When the present data were combined with data from Aygüneş (2012, 2013), a difference was observed between first and third person in the repair process, which stems from the number category. While the number category interacted with DP and T^o head at a similar rate in the first person, it interacted with the DP at a higher rate in the third person. This indicates that the third person differs from the first person, particularly in terms of the number category.

Key Words: person and number features, third person, agreement, repair

1.Giriş

φ-özellikleri olarak anılan kişi, sayı ve cinsiyet özelliklerinin demet özellikler biçiminde, bir bütün olarak türetime girdiğini öne süren görüşün (Chomsky, 1995, 2000, 2004) yanı sıra, ayrı sondalar (probes) olarak türetime girdiğini belirten görüşler de bulunmaktadır (Sigurdsson, 2004; Baker, 2008; Nevins, 2011, vd.).

Kişi ile sayı kategorileri arasındaki hiyerarşik yapılanmanın yanı sıra çeşitli dillerdeki gözlemler, kişi kategorisi içerisinde de bir hiyerarşik yapılanmanın olabileceğini göstermektedir (Benveniste, 1966; Silverstein, 1985; Carminati, 2005 vd.). Buna göre, kişi özelliği içerisinde temel olarak 2/1>3.kişi biçiminde bir yapılanmanın olduğu diğer bir deyişle, birinci ve ikinci kişinin kişi özelliği açısından üçüncü kişiden ayrıldığı belirtilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Aygüneş (2012, 2013) gerek onarım tabanlı bir yaklaşımla gerek Olaya İlişkin Beyin Potansiyelleri (OİP) ile birinci kişi üzerinden yaptığı gözlemler sonucunda kişi ve sayı özelliklerinin işlenmesinde farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Buna göre, kişi özelliğinin daha büyük oranda Belirleyici Öbeği (BelÖ) ile ilişkilendirirken, sayının Zaman (Z^o) başı ile ilişkilendiği, onarımın çizgisel süreçlere göre değil yapısal süreçlere göre gerçekleştiği belirtilmektedir (Aygüneş, 2012). OİP çalışmasında ise, Türkçede gerek *k*-paradigmasında gerek *z*-paradigmasında kişi ve sayı özelliklerinin işlenmesinde farklılıklar olduğu ve bu farklılığın kişi ve sayı özelliklerinin ayrı sondalar olarak türetime girdiğini öne süren görüşleri desteklediği belirtilmiştir (Aygüneş, 2013)¹.

Bu çalışmada, Aygüneş'in (2012) birinci kişi üzerinden gözlemlediği durumların üçüncü kişi için geçerli olup olmadığını belirlenmesi, diğer bir deyişle, üçüncü kişideki kişi ve sayı özelliklerinin onarım süreci üzerinden gözlemlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada Aygüneş (2012 ve 2013)'te olduğu gibi, onarım deneyi kullanılmış ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

i) Onarım süreci üzerinden bakıldığında, Türkçede üçüncü kişide [kişi] ve [sayı] özelliklerinde farklılık bulunmakta mıdır?

ii) Üçüncü kişide, kişi ve sayı uyumsuzluklarının onarımında BelÖ mü yoksa Z^o başı mı temel rol oynamaktadır?

iii) Üçüncü kişide uyumsuzluk içeren yapıların onarımında yapısal süreçler mi, çizgisel süreçler mi etkili olmaktadır?

iv) Üçüncü kişi ile birinci kişide uyumsuzluk içeren yapıların onarım sürecinde farklılık bulunmakta mıdır?

2. Kişi ve Sayı Özellikleri

Uyum ilişkisinde ϕ -özelliklerinin tek bir özellik demeti biçiminde var olduğunu varsayan standart açıklamaların tersine, uyumun her bir özelliği (kişi, sayı, cinsiyet) barındıran farklı yansımaları içerdiğini ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır (Shlonsky, 1989; Linn ve Rosen, 2003; Baker, 2008; Bianchi, 2006; Preminger, 2011). Shlonsky (1989) Uyum Öbeğinin (UÖ) kişi, sayı ve cinsiyet yetkilendiren yansımaları ayrıldığını ileri sürmektedir: [ZÖ [KişİÖ [SayıÖ [CinsÖ [EÖ ...]]]]]. Sigurdsson (2004) ise, [sayı] özelliğinin Çekim Öbeği (ÇÖ) içerisinde yetkilendirilirken, [kişi] özelliğinin ÇÖ üzerinde yer alan Tümleyici Öbeği (TümÖ) ile etkileşim sonucunda yetkilendirildiğini belirtmektedir. Diğer bir deyişle, [sayı] özelliği daha dilbilgisel bir özelliği yansıtırken, [kişi] özelliği söylemsel bir özelliği yansıtmaktadır. Nevins (2011) ise, özellik tabanlı bir yaklaşımla [kişi] özelliğinin [\pm katılımcı] ve [\pm konuşucu] biçiminde ikili özellik kalıbına göre tam olarak belirlendiğini, ancak [sayı] özelliklerinin eksik ögeli (privative) olduğunu, sözdizimsel olarak sadece [çoğul] özelliğinin belirlendiğini, [tekil] üyelerin ise, belirlenmediğini ileri

¹ Good ve Yu'nun (2005) kullandığı *k*- ve *z*- paradigması adlandırmaları Türkçedeki iki temel kişi paradigmasını ifade etmektedir. *k*-paradigması –DI ve –sA biçimbirimlerine eklenen kişi ekleriyken, *z*-paradigması –DI, –sA ve emir kipi dışındaki durumlarda kullanılan kişi eklerini ifade etmektedir.

k-paradigması		z-paradigması	
Ben	git-ti- <i>m</i>	Ben	gid-iyor- <i>um</i>
Sen	git-ti- <i>n</i>	Sen	gid-iyor- <i>sun</i>
O	git-ti-	O	gid-iyor
Biz	git-ti- <i>k</i>	Biz	gid-iyor- <i>uz</i>
Siz	git-ti- <i>niz</i>	Siz	gid-iyor- <i>sunuz</i>
Onlar	git-ti- <i>(ler)</i>	Onlar	gid-iyor- <i>(lar)</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

sürmektedir. Dolayısıyla, Nevins (2011) [kişi] ile [sayı] özellikleri arasında özelliklerin değerliliğine dayanan bir ayrıklığın bulunduğu belirtilmektedir.

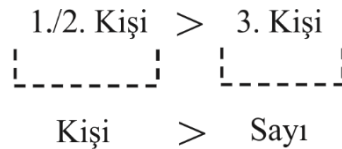
φ-özellikleri arasındaki bu ayrıklığın yanı sıra φ-özellikleri arasında [kişi]>[sayı]>[cinsiyet] biçiminde hiyerarşik bir yapılanma olduğunu öne süren tipolojik ve deneysel çalışmalar da bulunmaktadır (Greenberg, 1963; Harley ve Ritter, 2002; Carminati, 2005; Nevins ve diğ., 2007; Mancini ve diğ., 2011). Greenberg (1963) cinsiyet kategorisi bulunan bir dilde kişi ve sayı kategorileri zorunlu olarak yer alırken, sayı kategorisi bulunan bir dilde cinsiyet kategorisinin seçimlik olarak yer aldığını, buna karşın kişi kategorisinin zorunlu olduğunu belirtmektedir. Carminati (2005) [kişi] ve [sayı] özelliklerinin bilişsel belirginliği üzerine yaptığı çalışmada, işlemcinin (processor) sayıya cinsiyetten, kişiye de sayıdan daha duyarlı olduğunu öne sürmektedir. Olaya İlişkin Beyin Potansiyelleri (OİP) ile yapılan deneysel çalışmalarda da kişi kategorisinin sayıya göre bilişsel belirginliğinin daha fazla olduğu belirtilmektedir (Nevins ve diğ., 2007; Mancini ve diğ., 2011).²

Sonuç olarak, alanyazınında [kişi] ve [sayı] özelliklerinin ayrı özellikler olduğunu belirten görüşlerin yanı sıra bu özellikler arasında [kişi]>[sayı] biçiminde bir hiyerarşik yapılanmanın olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır.

3. Kişi Hiyerarşisi

Dillerarası pek çok gözlem, kişi kategorisi içerisinde de farklı yapılanmaların olabileceğini göstermektedir. Benveniste (1966) birinci ve ikinci kişinin dilbilgisel olarak [kişi] özelliği taşıırken, üçüncü kişinin belirli, özel bir kişiyi ifade etmediğini, dolayısıyla üçüncü kişinin aslında [kişi] özelliği taşımadığını belirtmektedir. Diğer bir deyişle, Benveniste (1966) birinci ve ikinci kişi dilbilgiselleşmiş kategorilerken, üçüncü kişinin söylesel bir düzlemi ifade ettiğini belirtmektedir. Silverstein (1985) dillerarası gözlemler sonucunda, φ-özelliklerinin birtakım alt hiyerarşiler barındırdığını belirtmektedir. Buna göre, sayı kategorisinde tekil>çoğul; kişi kategorisinde ise, 1/2>3 biçiminde bir hiyerarşinin bulunduğunu belirtmektedir. Carminati (2005) İtalyancada kişi kategorisi içerisinde 1/2>3 biçiminde bir alt hiyerarşinin bulunduğunu öne sürmektedir. Carminati böylesi bir alt hiyerarşinin aynı zamanda kişi>sayı hiyerarşisini de içerdiğini belirtmektedir. Çünkü birinci ve ikinci kişi, [kişi] özelliği ile özelleşmişken, üçüncü kişi, [sayı] özelliği ile özelleşmiştir (Benveniste, 1966; Harley ve Ritter, 2002; Carminati, 2005).

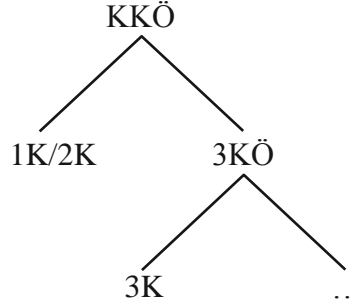
Şekil 1. Kişi hiyerarşisi (Carminati, 2005)

Bianchi (2006) de İtalyanca üzerine yaptığı gözlemler sonucunda Konuşmaya Katılım Öbeği (KKÖ) düzleminde birinci ve ikinci kişi ile üçüncü kişinin farklı görünüm içerdiğini ve üçüncü kişinin öbek yapı içerisinde daha aşağıda yer aldığını belirtmektedir:

² Buna karşın Silva-Pereyra ve Carreiras (2007) İspanyolca üzerinden yaptığı OİP çalışmasında kişi ve sayının işlemlenmesinde benzer görünümlerin bulunduğunu ve Özellik Hiyerarşisi Varsayımının geçerli olmadığını belirtmektedir.

Şekil 2. Konuşmaya Katılım Öbeğinin yapılanması

Linn ve Rosen (2003) dillerde kişi kategorisi içerisindeki farklı yapılarıların çeşitli biçimlerde ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Bu farklı yapıların uyum kategorisi içerisinde görülebileceği gibi, uyum ve durum ilişkilerine de yansıtılabileceğini belirtmektedir. Söz gelimi, Lakota, Siouan ve Wichita dillerinde birinci ve ikinci kişinin üçüncü kişiden ayrıldığı belirtilmektedir. Wichita dilinde birinci ve ikinci kişi kılıcı/etkilenen ilişkisi içerisinde işaretlenirken, üçüncü kişinin özgeçişli (ergative)/ yalın (absolutive) ilişkisi içerisinde işaretlendiği belirtilmektedir (Rood, 1996). Dyrbal dilinde BelÖ konumundaki birinci ve ikinci kişi yalın durumla yüklenirken, üçüncü kişi özgeçişli durum ile yüklenmektedir (Dixon, 1994). Ayrıca Linn ve Rosen (2003) Anglonquian, Athapaskan dillerinde ve Euchee’de , birinci ve ikinci kişinin Uyum Özne Öbeği (UöÖ) ve Uyum Nesne Öbeği’nde (UnÖ) eşleştiğini, ancak üçüncü kişiye ilişkin üyelerin dizimde daha aşağıda yer alan cinsiyet öbeğinde eşleştiğini belirtmektedir.

Harley ve Ritter (2002) ise, ϕ -özelliklerinin yapılarıyla ilgili olarak Biçimsözdizimsel Özellik Geometrisi önermektedir. Bu geometriye göre, bütün özellikler [gönderimsel anlatım] budağına bağlı olarak şekillenmektedir. Geometrideki [katılımcı] budağı temel olarak konuşma eylemine katılım düzeyini yansıtmaktadır. Konuşma eylemine katılım, aynı zamanda [konuşucu] ve [alıcı] olmak üzere iki katılımcı yer almaktadır. Konuşma eylemine katılım, aynı zamanda [kişi] özelliğini de yansıtmakta ve [konuşucu] birinci kişiyi, [alıcı] ise, ikinci kişiyi ifade etmektedir. Harley ve Ritter (2002) birinci ve ikinci kişinin aksine üçüncü kişinin belirgin (marked) olmadığını ve bu nedenle üçüncü kişinin katılımcı özelliği taşımadığını belirtmektedir. Dolayısıyla geometride üçüncü kişinin birinci ve ikinci kişiden ayrıldığı görülmektedir.³

Béjar ve Rezác’ın (2003) önerdiği Kişi Yetkilendirme Koşulunda (Person Licensing Condition) birinci kişi ile ikinci kişinin üçüncü kişiden ayrıldığı görülmektedir. Bu koşula göre [katılımcı] ve [konuşucu] sözdizim içerisinde yetkilendirilmelidir. Ancak burada üçüncü kişinin Kişi Yetkilendirme Koşulu dışında tutulduğu görülmektedir. Z⁰ başında katılımcı özelliği bulunmakta ve birinci ve ikinci kişi, özelliklerini burada eşleştirmektedir. Ancak üçüncü kişide böylesi bir eşleşme görülmemekte, üçüncü kişi için uyum, öntanımlı (default) olarak gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi, bu çalışmalarda temel olarak birinci kişi ile ikinci kişinin üçüncü kişiden farklılaştığı belirtilmektedir.

İnce, Aygen ve Aydın (2012) Türkçede Z⁰ öbeği başının uyum ilişkisine girerken, özne ve nesne olmak üzere eşleşebileceği iki hedef olmasına karşın, Türkçede nesnenin ayrı bir evre (phase) oluşturup, uyum öncesi dağıtıma (spell-out) gönderilmesi nedeniyle, Z⁰’nin sadece BelÖ’yü gördüğünü ve bu nedenle de BelÖ ile uyuma girdiğini ifade etmektedir. İnce, Aygen ve Aydın (2012), Türkçede Z⁰ başının [katılımcı] özellikli BelÖ’yü tercih ettiğini, koşaçlı yapılarda eÖ’nün (hafif eylem öbeği) bulunmaması nedeniyle, Z⁰ başı ile [katılımcı] özellikli BelÖ arasında evre

³ Harley ve Ritter (2002) birinci ve ikinci kişi arasında ise, ikinci kişinin daha belirgin olduğunu belirtmektedir.

eşiği olmamasından ötürü, Z^0 başının daha aşağıdaki [katılımcı] özellikli BelÖ ile uyuma girebildiğini ileri sürmektedir. Buna göre, (1)'de birinci kişinin özne ya da dolaysız nesne olmasına bakılmaksızın, çekimde birinci kişi biçimbirimlerinin kullanıldığı, söz konusu durumun (2)'de de ikinci kişi için geçerli olduğu görülmektedir. Buna karşın (3)'te koşaç yapısı her zaman özne konumundaki BelÖ ile uyuma girmektedir:

(1)	a. Ben o-yum	b. O ben-im	$1 > 3$
(2)	a. Sen o-sun	b. O sen-sin	$2 > 3$
(3)	a. Ben sen-im	b. Sen ben-sin	$2 = 1$

Bu durum Türkçede kişi kategorisi içerisinde $1/2 > 3$ biçiminde bir yapılanmanın olduğunu göstermektedir. Koşaçlı yapılardaki bu gözleme karşın, geçişli tümcelerde Türkçenin sabit bir görünüm sergilediği diğer bir deyişle, Türkçede Z^0 başı her durumda BelÖ ile uyuma girdiği görülmektedir.

(4)	a. Ben onu görüyorum.	b. *O beni görüyorum.
(5)	a. Sen onu görüyorsun.	b. *O seni görüyorsun.
(6)	a. Ben seni görüyorum.	b. *Ben seni görüyorsun.

4. Deney

4.1. Katılımcılar

Çalışmada, İstanbul Üniversitesi ve Fatih Üniversitesinde çeşitli programlarda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim görmekte olan toplam 70 katılımcı (44 kadın, 26 erkek; yaş aralığı: 19-32, ortalama: 24,44) yer almıştır. Katılımcıların tamamının birinci dili Türkçedir ve katılımcılar Türkçe dışında çeşitli düzeylerde en az bir dil bilmektedir.

4.2. Gereç

Bu deneyde kişi uyumsuzluğu, sayı uyumsuzluğu ve kişi-sayı uyumsuzluğunun birlikte yer aldığı toplam üç deney koşulu oluşturulmuştur.⁴ Uyumsuzluk biçimlerinin her biri yirmi tümceyle temsil edilmiştir. Deney tümcelerinin tamamında özneler üçüncü tekil kişi ile oluşturulmuştur. Kişi uyumsuzluğunda eylemler ikinci tekil kişi, sayı uyumsuzluğunda üçüncü çoğul kişi ve kişi-sayı uyumsuzluğunda ikinci çoğul kişi ile çekimlenmiştir (Tablo 1).

Uyumsuzlukların onarımında sözcük dizilişinin etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla her koşulda özne-eylem dizilişini içeren tümcelerin yanı sıra eylem-özne dizilişini içeren tümceler de kullanılmıştır (Tablo 1). Her iki diziliş eşit sayıda temsil edilmiş ve deney boyunca aynı sözcüklerin aşırı tekrarını engellemek amacıyla iki tümce kuruluşlarında farklı nesne ve eylemler kullanılmıştır.

⁴ Wagers ve diğ. (2009) işleme sürecini anlamayı sağlayacak en elverişli yollardan birisinin işleme sürecinde hatalı yapıların kullanılarak, sistemin bu hatalı durumların üstesinden gelme biçimini gözlemlemek olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle çalışmada BelÖ ile Z^0 arasındaki uyum ilişkisi, uyumsuzluk içeren yapılar üzerinden gözlenmiştir.

Tablo 1. Onarım deneyinde kullanılan tümce örnekleri

Uyumsuzluk Biçimi	Diziliş	Örnek	n
Kişi Uyumsuzluğu	özne-eylem	O dün okula gittin.	10
	eylem-özne	Yaptın yemeği dün o.	10
Sayı Uyumsuzluğu	özne-eylem	O dün okula gittiler.	10
	eylem-özne	Yaptılar yemeği dün o.	10
Kişi-Sayı Uyumsuzluğu	özne-eylem	O dün okula gittiniz.	10
	eylem-özne	Yaptınız yemeği dün o.	10
Toplam			60

Tümcelerde yer alan eylemler, dizilişler arasında benzer sıklık değerini sağlayacak şekilde Göz'den (2003) seçilmiştir. Özne-eylem dizilişinde kullanılan eylemlerin ortalama doğal logaritmik sıklık değeri 6.12 (en büyük 8,55; en küçük 4.02) iken, eylem-özne biçimindeki dizilişte kullanılan eylemlerin ortalama logaritmik sıklık değeri 6.26'dır (en büyük 8,39; en küçük 4.00). Çalışmada katılımcıların BelÖ ve Z° başı arasındaki uyum üzerine yoğunlaşmasını engellemek amacıyla nesne durumunda uyumsuzluklar içeren 40 dolgu tümcesi (özne-eylem dizilişi:20, eylem-özne dizilişi:20) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan toplam 100 tümce rastgele sıralanarak katılımcılara sunulmuştur.

Deney sırasında katılımcılara çeşitli açılardan bozuk tümceler okuyacakları bilgisi verilmiş ve tümceleri okuduklarında hızlı bir biçimde, tümcenin akıllarına gelen ilk doğru (dilbilgisel) biçimini yazmaları istenmiştir.

4.3. Çözümleme Yöntemi

Verilerin analizinde yinelenmiş ölçümler için ANOVA yöntemi kullanılmıştır. ANOVA tasarımı; sözcük dizilişi (iki seviye: özne-eylem dizilişi, eylem-özne dizilişi) × onarımın yönü (iki seviye: BelÖ'ye göre onarım, Z° başına göre onarım) × uyumsuzluk biçimi (üç seviye: kişi uyumsuzluğu, sayı uyumsuzluğu, kişi-sayı uyumsuzluğu) faktörlerine göre oluşturulmuştur. Serbestlik derecesi birden fazla olduğu durumlarda Greenhouse-Geisser düzeltmesi (Greenhouse-Geisser, 1959) uygulanmıştır. Ayrıca üçüncü kişi ile birinci kişi arasında bir farkın olup olmadığının belirlenmesi için bu çalışmadaki veriler ile Aygüneş (2012)'deki veriler bir araya getirilmiştir ve gruplar arası faktör olarak kişi (iki seviye: birinci kişi, üçüncü kişi) belirlenerek ikinci bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Analizde özne-eylem ve eylem-özne dizilişlerinde kişi, sayı ve kişi-sayı uyumsuzluğu içeren tümcelerde onarımın BelÖ'ye mi Z° başına göre mi yapıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada "BelÖ'ye göre onarım", BelÖ'nün referans alınarak onarımın Z° başı üzerinde gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. "Z° başına göre onarım" ise Z° başının referans alınarak onarımın BelÖ üzerinde gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

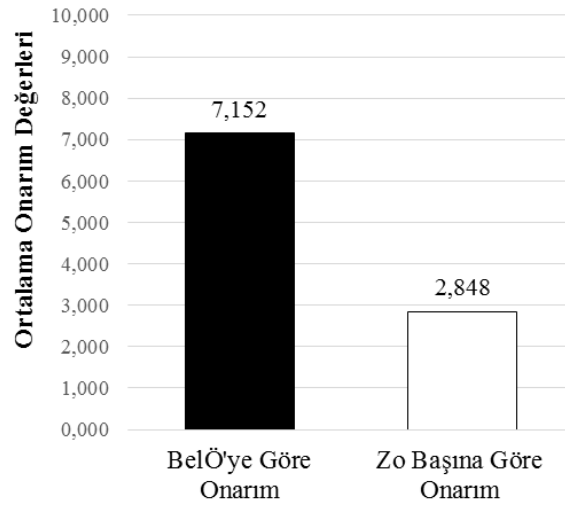
Analizlerde katılımcıların onarım sürecinde turettikleri farklı dizilişler dikkate alınmamış, tümceler sadece onarımın yönüne göre değerlendirilmiştir. Örneğin *O dün okula gittin. tümcesinin

O dün okula gitti, Dün o okula gitti biçimlerdeki onarımları özdeş ve “BelÖ’ye göre onarım” olarak değerlendirilmiştir.

4.4. Bulgular

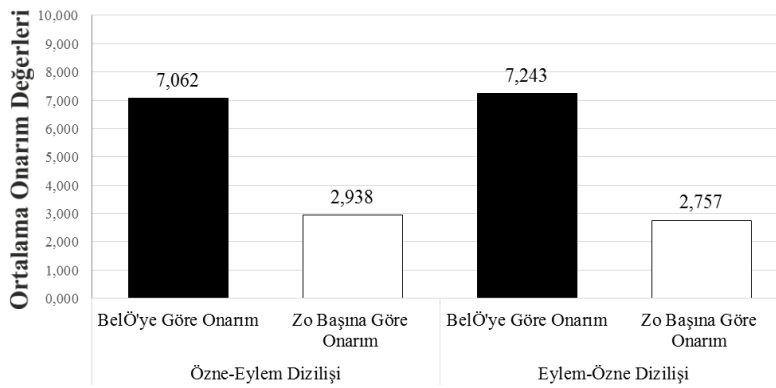
Sözcük dizilişi ve uyumsuzluk biçiminden bağımsız bir biçimde bakıldığında, tümcelerın BelÖ’ye ve Z° başına göre onarımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir [$F_{(1,69)}=27.413, p=.000$]. BelÖ temel alınarak ve Z° başı temel alınarak yapılan onarımlardaki ortalama değerlere bakıldığında ise, tümcelerın büyük oranda BelÖ’ye göre onarıldığı görülmektedir (bkz Tablo 2).

Tablo 2. BelÖ ve Z°’ye göre onarımların dağılımı

Sözcük dizilişi ile onarım biçimleri arasındaki etkileşime bakıldığında ise, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir [$F_{(1,69)}=3.099, p=.083$]. Diğer bir deyişle, tümcelerın özne-eylem dizilişinde olması ile eylem-özne dizilişinde olmasının, onarımın yönü üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Ortalama değerlere bakıldığında, her iki sözcük dizilişinde de benzer biçimde onarımın daha büyük oranda BelÖ temel alınarak Z° başı üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir (bkz Tablo 3).

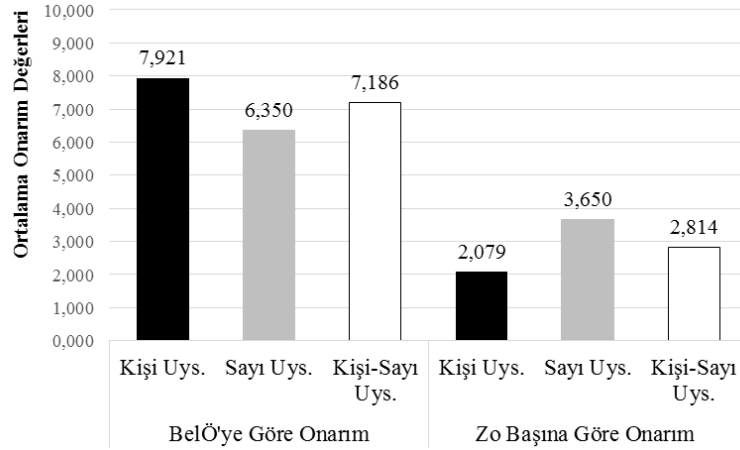
Tablo 3. Özne-eylem ve eylem-özne dizilişinde onarım biçimlerinin dağılımı

Onarım yönü ile uyumsuzluk içeren koşullar arasındaki etkileşime bakıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir [$F_{(2,138)}=19,625, p<.001$].

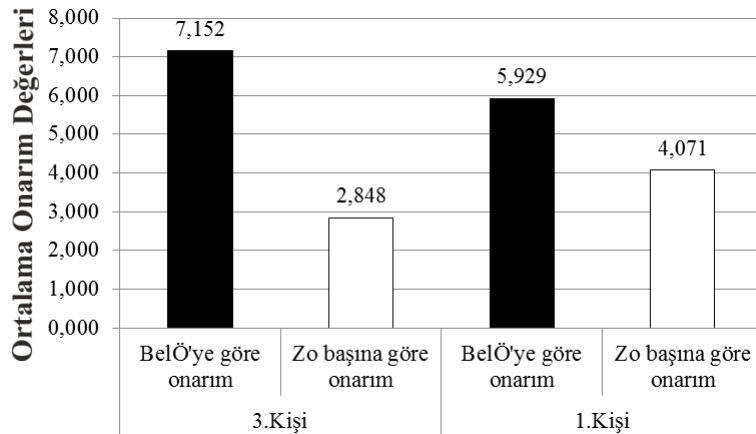
Uyumsuzluk biçimler arasındaki farka bakıldığında kişi uyumsuzluğu ile sayı uyumsuzluğu [$F_{(1,69)}=23,492, p=.001$], kişi uyumsuzluğu ile kişi-sayı uyumsuzluğu [$F_{(1,69)}=17,930, p=.001$] ve sayı uyumsuzluğu ile kişi-sayı uyumsuzluğu [$F_{(1,69)}=9,957, p=.002$] arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Onarımın yönü×uyumsuzluk etkileşimindeki ortalama değerlere bakıldığında gerek kişi gerek sayı gerekse kişi-sayı uyumsuzluklarında onarımın daha büyük oranda BelÖ'ye göre yapıldığı görülmektedir (bkz Tablo 4).

Tablo 4. BelÖ'ye ve Z^o başına göre onarımlarının dağılımı

Üçüncü kişi üzerinden gerçekleştiren bu çalışmadaki veriler, Aygüneş (2002)'de yer alan ve aynı yöntemle birinci kişi üzerinden gerçekleştirilen verilerle bir araya getirilip analiz edildiğinde, onarım yönü×kişi [$F_{(1,138)}=5,482, p=.021$] etkileşiminde anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, birinci ve üçüncü kişi arasında uyumsuzluk içeren yapıların BelÖ'ye göre ve Z^o başına göre onarımlarında farklılık bulunmaktadır. Onarımın yönü × kişi etkileşimindeki ortalama değerlere bakıldığında, birinci ve üçüncü kişide her ne kadar onarımlar daha büyük oranda BelÖ'ye göre yapıyor olsa da, birinci kişiye oranla üçüncü kişide BelÖ'ye göre onarımların daha fazla tercih edildiği görülmektedir (bkz Tablo 5). Buna karşın Z^o başına göre onarımlara bakıldığında ise, birinci kişideki uyumsuzlukların üçüncü kişiye oranla daha fazla biçimde Z^o başı ile ilişkilendiği görülmektedir.

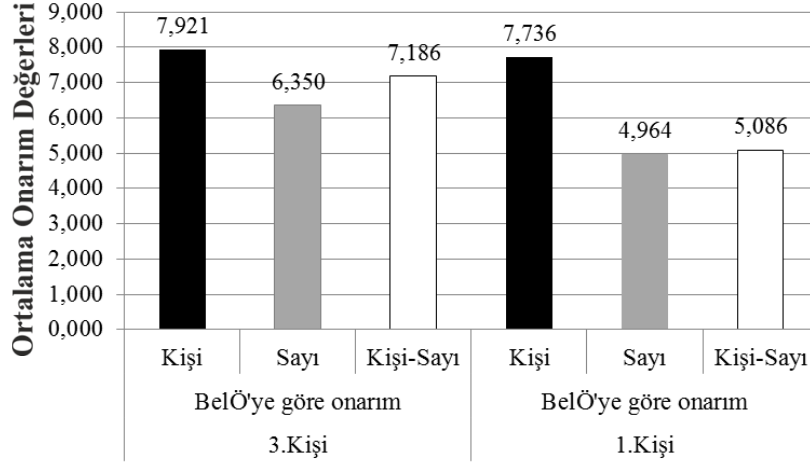
Tablo 5. Birinci ve üçüncü kişide onarımın yönü

Birinci kişi ile üçüncü kişi arasındaki fark uyumsuzluk biçimleri ve onarım yönü çerçevesinde değerlendirildiğinde, onarım yönü×uyumsuzluk biçimi×kişi etkileşiminde

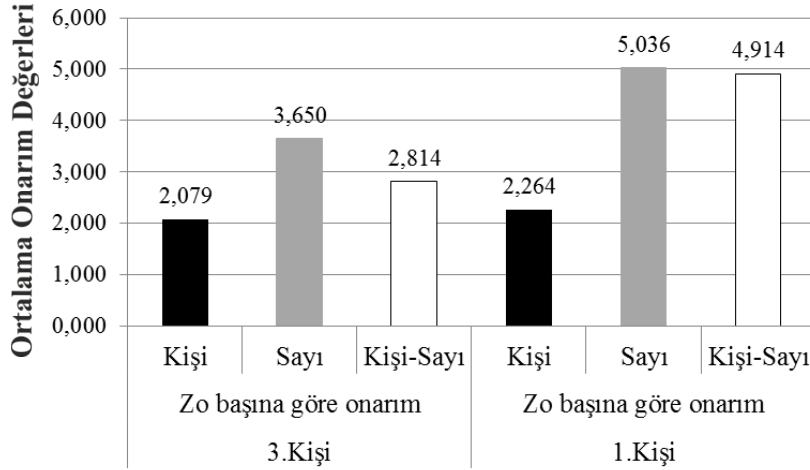
[$F_{(2,276)}=17,724, p=,000$] anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. BelÖ'ye göre yapılan onarımlar içerisinde, kişi uyumsuzluklarının birinci ve üçüncü kişide benzer oranda yer aldığı görülmektedir. Buna karşın, üçüncü kişide gerek sayı gerekse kişi-sayı uyumsuzluklarının onarımının birinci kişiden daha büyük oranda BelÖ'ye göre yapıldığı görülmektedir (bkz. Tablo 6). Dolayısıyla birinci ve üçüncü kişi arasındaki onarım sürecine yansıyan farklılığın temel olarak kişi uyumsuzluğunun aksine sayı ve kişi-sayı uyumsuzluklarından kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 6. Birinci ve üçüncü kişide BelÖ'ye göre onarımlarda uyumsuzluk biçimlerinin dağılımı

Z⁰ başına göre onarımlar içerisinde de, kişi uyumsuzluklarının birinci ve üçüncü kişide benzer oranda yer aldığı görülmektedir. Ancak sayı ve kişi-sayı uyumsuzluklarının birinci kişide daha büyük oranla Z⁰ başına göre yapıldığı bu açıdan birinci kişi ile üçüncü kişi arasında farklılaşmanın olduğu görülmektedir. (bkz Tablo 7).

Tablo 7. Birinci ve Üçüncü Kişide Z⁰ başına göre Onarımlarda Uyumsuzluk Biçimlerinin Dağılımı

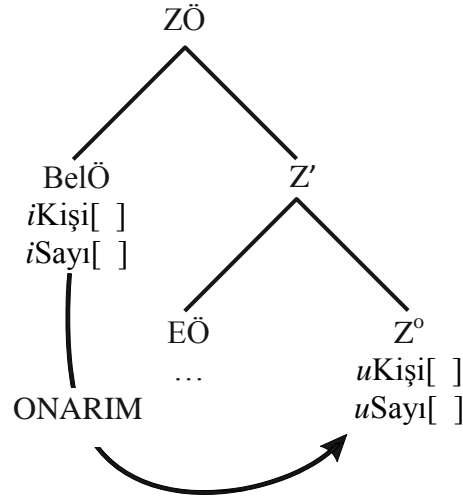
5. Tartışma

Bu çalışmada kişi ile sayı uyumu arasındaki ilişki, üçüncü kişi ile oluşturulmuş tümce yapılarıyla onarım stratejisi üzerinden gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu çalışmadaki veriler, Aygüneş (2012)'deki veriler ile bir araya getirilerek, üçüncü kişi ile birinci kişi arasındaki onarım sürecine yansıyan farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü kişideki onarım sürecine ilişkin gözlemler, sözcük dizilişinden ve uyumsuzluk biçiminden bağımsız olarak tümcelerin daha büyük oranda BelÖ'ye göre onarıldığını göstermektedir. (bkz. Tablo 2). Bu durum, uyum ilişkisinde yorumlanabilir özelliklerin onarımın yönünü belirlemede temel rol oynadığını göstermektedir. Çünkü Z° başındaki φ-özellikleri yorumlanamaz özelliklerken, BelÖ'deki φ-özellikleri, yorumlanabilir niteliklidir ve Z° başındaki φ-özellikleri [kişi] ve [sayı] değerlerini BelÖ'den almaktadır. Dolayısıyla, BelÖ'nün yorumlanabilir özelliklerle ve B-(elirleyici) özelliklerle (D-features) donatılı olması, onarım sürecinde BelÖ'nün temel alınmasıyla doğrudan ilgili gibi görünmektedir. Üçüncü kişi üzerinden elde edilen bu bulgunun, Aygüneş (2012, 2013) ile de uyumlu olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, üçüncü kişide uyumsuzlukların onarımında, onarımın yönü açısından birinci kişi ile bir paralellik görülmekte ve her iki kişide de onarım sürecinde BelÖ temel rol oynamaktadır.

Sözcük dizilişinin onarım süreci üzerindeki etkisine bakıldığında ise, dizilişin onarım tercihleri üzerinde bir etki yaratmadığı, gerek özne-eylem dizilişinde gerekse eylem-özne dizilişinde katılımcıların tümceleri benzer biçimde onardıkları ve burada da çizgisel olarak ister tümce-başı konumda ister tümce-sonu konumda yer alsın daha büyük oranda onarımın BelÖ'ye göre yapıldığı görülmektedir (bkz. Tablo 3). Diğer bir deyişle, sözdizim işlemlerinde onarım, çalkalama (scrambling) sonrası çizgisel dizilişe göre değil, çalkalama öncesi yapısal ilişkilere göre gerçekleşmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Yapısal ilişkilere göre onarım⁵

⁵ iKişi ve iSayı yorumlanabilir [kişi] ve [sayı] özelliğini ifade ederken, uKişi ve uSayı yorumlanamaz [kişi] ve [sayı] özelliğini ifade etmektedir. Söz gelimi 'Ben dövdüm.' tümcede *ben* ögesi kişi kategorisi açısından birinci kişiyi, sayı kategorisi açısından ise, tekliği göstermektedir; bu bilgi söylemde de mevcuttur. Dolayısıyla *ben* üzerindeki [kişi] ve [sayı] özellikleri yorumlanabilirlerdir. Benzer biçimde *dövdüm* eylemi, olayın geçmişte yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla 'dövdüm' üzerindeki zaman özelliği de yorumlanabilirlerdir. Öyleyse BelÖ'deki [kişi] ve [sayı] özellikleri ile Z° başındaki [zaman] özelliği türetime girmeden önce belirlenmiş olmalıdır. Buna karşın, Z° başındaki [kişi] ve [sayı] özellikleri yorumlanamaz özelliklerdir ve değerlerini türetim sırasında BelÖ'den almaktadır.

Sözcük dizilişi açısından bu çalışma ile Aygüneş (2012,2013) arasında bir paralelliğin olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, birinci kişiye benzer bir biçimde üçüncü kişideki uyumsuzluk içeren yapıların onarımında yapısal ilişkilerin temel rol oynadığı görülmektedir.

Birinci kişi ile üçüncü kişi arasındaki bu paralelliklere rağmen onarım sürecine yansıyan kimi farklılıklar da bulunmaktadır. Söz gelimi, BelÖ onarım sürecinde üçüncü kişi ile daha fazla ilintilenmektedir. Diğer bir deyişle, uyumsuzlukların onarımı açısından bakıldığında BelÖ'nün üçüncü kişi ile oluşturulmuş yapılarda, birinci kişi ile oluşturulmuş yapılara oranla daha fazla rol oynadığı görülmektedir (bkz. Tablo 5). Dahası uyumsuzluk biçimleri devreye girdiğinde, kişi uyumsuzluklarında birinci ve üçüncü kişi benzer bir etki yaratırken, sayı uyumsuzluğunda durumun değiştiği ve birinci kişinin aksine üçüncü kişide sayı uyumsuzluklarının daha büyük oranda BelÖ ile ilişkilendiği görülmektedir (bkz. Tablo 6). Diğer bir deyişle, onarım sürecinden bakıldığında, birinci kişideki kişi ve sayı kategorileri arasındaki ayrıklığa karşın, üçüncü kişide sayı kategorisinin kişi kategorisine yaklaştığı görülmektedir. Aygüneş (2012,2013)'teki birinci kişide kişi kategorisinde gerçekleştirilen uyumsuzluk (*Ben okula gittin.) ile bu çalışmada üçüncü kişide kişi kategorisinde gerçekleştirilen uyumsuzluk (*O dün okula gittin.) yapılarına bakıldığında, her iki uyumsuzluk biçiminde de Z° başında ikinci kişi biçimbiriminin (-n) bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, birinci kişi ile üçüncü kişide, kişi kategorisindeki uyumsuzlukların onarımında benzer bir görünümün bulunması bundan kaynaklanıyor olabilir.

Sayı kategorisindeki uyumsuzluklara bakıldığında ise, Aygüneş (2012,2013)'te '*Ben okula gittik.' yapısına karşın, bu çalışmada 'O dün okula gittiler.' yapısı kullanılmıştır. Her iki tümce biçimi sayı kategorisinde uyumsuzluk içeriyor olsa da, -k biçimbirimi kişi ve sayı özelliğini taşıyan portmanto biçimbirimken, -lar biçimbirimi sadece sayısalılık bilgisini içeren sayı biçimbirimidir. Birinci kişi ile üçüncü kişide sayı kategorisindeki uyumsuzlukların onarımında farklılığın olası bir nedeni bu biçimbilimsel farklılıklara dayanıyor olabilir. Diğer bir deyişle, -k biçimbiriminin hem [sayı] hem [kişi] özelliği içermesi nedeniyle onarımın da benzer oranda BelÖ'ye ve Z° başına göre yapılmış, buna karşın -lar biçimbirimi sadece [sayı] özelliği içerdiği için onarımın daha büyük oranda BelÖ'ye göre yapılmış olması olasıdır.

6. Sonuç

Araştırma soruları çerçevesinde ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

i) Onarım süreci üzerinden bakıldığında, Türkçede üçüncü kişide kişi ve sayı özelliklerinin işlenmesinde farklılık bulunmakta mıdır?

Araştırmada üçüncü kişide gerek kişi gerekse sayı özelliklerinde onarımı büyük oranda BelÖ ile ilişkilenmekle birlikte, iki uyumsuzluğun onarımında farklılığın olduğu kişi uyumsuzluğunun sayı uyumsuzluğuna göre daha büyük oranda BelÖ ile ilişkilendiği görülmektedir.

ii) Üçüncü kişide, kişi ve sayı uyumsuzluklarının onarımında BelÖ mü yoksa Z° başı mı temel rol oynamaktadır?

Üçüncü kişide kişi ve sayı uyumsuzluklarının onarımında BelÖ'nün temel rol oynadığı görülmektedir. BelÖ'deki özelliklerin yorumlanabilir olması ve BelÖ'nün B-özelliklerle donatılı olması, onarımın BelÖ'ye yönelmesinde etkili olduğunu düşündürmektedir.

iii) Üçüncü kişide uyumsuzluk içeren yapıların onarımında yapısal süreçler mi, çizgisel süreçler mi etkili olmaktadır?

Çalışmada özne-eylem dizilişi ile eylem-özne dizilişinin onarım sürecinde bir etkisinin olmadığı, her iki dizilişte de BelÖ'nün temel rol oynadığı ve onarımda yapısal süreçlerin izlendiği görülmektedir.

iv) Üçüncü kişi ile birinci kişide uyumsuzluk içeren yapıların onarım sürecinde farklılık bulunmakta mıdır?

Çalışmada üçüncü kişi ile birinci kişinin onarımında farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılığın kaynağını ise, sayı kategorisi oluşturmaktadır. Birinci kişinin aksine, üçüncü kişide sayı kategorisine ilişkin uyumsuzlukların daha büyük oranda BelÖ'ye göre onarıldığı görülmektedir. Dahası, birinci kişinin aksine, üçüncü kişide sayı kategorisi kişi kategorisine daha benzer bir görünüm sergilemektedir.

KAYNAKÇA

- AYGÜNEŞ, M. (2012). Türkçede uyum özelliklerinin onarım tabanlı incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 (1), 1-19.
- AYGÜNEŞ, M. (2013). *Türkçede uyum özelliklerinin Olaya İlişkin Beyin Potansiyelleri (OİP) çerçevesinde incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi.
- BAKER, M. C. (2008). *The syntax of agreement and concord*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BÉJAR, S. ve REZÁC, M. (2003). Person licensing and the derivation of PCC effects. Ana-Teresa Pérez-Leroux ve Yves Roberge (yay.), *Romance linguistics: Theory and acquisition* (ss. 49-61) içinde. Amsterdam: John Benjamins.
- BENVENİSTE, E. (1966). *Problèmes de linguistique generale*. Gallimard, Paris.
- BIANCHI, V. (2006). On the syntax of personal arguments. *Lingua*, 116 (12), 2023-2067.
- CARMİNATİ, M.N. (2005). Processing reflexes of hierarchy (person>number>gender) and implications for linguistic theory. *Lingua* 115, 259-285.
- CHOMSKY, N. (1995). *The Minimalist program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- CHOMSKY, N. (2000). Minimalist inquiries: The framework. Roger Martin, David Michaels, ve Juan Uriagereka (yay.), *Step by step: Essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, (ss. 89-155) içinde. Cambridge, MA: MIT Press.
- CHOMSKY, N. (2004). Beyond explanatory adequacy. A. Belletti (yay.), *Structures and beyond*, (ss.104-131) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- DIXON, R.M.W. (1994). *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GREENBERG, J.H. (1963). Some universal of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. J. H. Greenberg, (yay.), *The universals of language*, (ss.73-113) içinde. MIT Press, Cambridge, MA.
- GREENHOUSE, S., Geisser, S. (1959). On methods in the analysis of profile data. *Psychonomics*, 24, 95-112.
- GOOD, J. ve YU, A. C. (2005). Morphosyntax of two Turkish subject pronominal paradigms. Lorie Heggie ve Francisco Ordóñez (yay.) *Clitic and affix combinations: Theoretical perspectives*. (ss. 315-341) içinde. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- HARLEY, H. ve RITTER, E. (2002). Person and number in pronouns: A feature-geometric analysis, *Language*, 78,(3), 482-526.
- İNCE, A., AYGEN, G., AYDIN, Ö. (2012). *Copular structures as (non)phases*. The 16th International Conference on Turkish Linguistics, 18 Eylül, 2012, ODTÜ, Ankara.
- LINN, M.S., ROSEN, S. (2003). The functional projections of subject splits. W.E. Griffin (yay.), *The Role of Agreement in Natural Language: TLS 5 Proceedings* (ss. 135-146) içinde. Texas Linguistic Forum, 53.
- NEVİNS, A. (2011). Multiple agree with clitics: Person complementarity vs. omnivorous number. *Natural Language ve Linguistic Theory*, 29, 939-971.
- NEVİNS, A., DILLON, B., MALHOTRA, S., ve PHILLIPS, C. (2007). The role of feature-number and feature-type in processing Hindi verb agreement violations. *Brain Research*, 1164, 81-94.
- MANCİNİ, S., MOLINARO, N., RIZZİ, L. ve CARREİRAS, M. (2011). A person is not a number: Discourse involvement in subject-verb agreement computation. *Brain Research*, 1412 (2), 64-76.
- PREMİNGER, O. (2011). Asymmetries between person and number in syntax: A commentary On Baker's SCOPA. *Natural Language ve Linguistic Theory*, 29, 917-937.
- ROOD, D. S. (1996). Sketch of Wichita, a Caddoan Language. I. Goddard (yay.) *Handbook of North American Indians* 17, (ss. 580-608), içinde. Washington: Smithsonian Institution.
- SİLVA-PEREYRA, J. F. ve CARREİRAS, M. (2007). An ERP study of agreement features in Spanish. *Brain Research*, 1185 (14), 201-211.
- SİLVERSTEİN, M. (1985). Hierarchy of features and ergativity. Muysken, P., van Riemsdijk, H. (yay.), *Features and projections*, (ss. 163-232) içinde. Foris, Dordrecht.
- SİGURÐSSON, H. A. (2004). The syntax of person, tense and speech features. *Italian Journal of Linguistics*, 16, 219-251.
- SHLONSKY, U. (1989). *The hierarchical representation of subject-verb agreement*. Haifa: University of Haifa.
- WAGERS, M., Lau, E. ve Phillips, C., (2009). Agreement attraction in comprehension: representations and processes. *Journal of Memory and Language*. 61 (2), 206-237.